

Сіґріяньська В. О. До питання про права людини: генезис тлумачень та уявлень

Права людини – одна з найактуальніших тем сучасного правового розвитку й одна з найгостріших тем для дискусії як учених, так і практиків. Стаття присвячена історичній парадигмі становлення та розвитку цієї категорії у певних просторово-темпоральних вимірах.

Ключові слова: право, права людини, генезис прав людини, нормотактика, мораль.

Сигриянская В. А. К вопросу о правах человека: генезис толкований и представлений

Права человека – одна из самых актуальных тем современного правового развития и одна из самых острых тем для дискутирования как ученых, так и практиков. Статья посвящена исторической парадигме становления и развития этой категории в определенных пространственно-темпоральных измерениях.

Ключевые слова: право, права человека, генезис прав человека, нормотактика, мораль.

Sihriyanska V. On human rights: the genesis of interpretations and perceptions

Human rights – one of the most urgent topics of modern legal development and one of the most pressing topics for discussion both scientists and practical workers. The article is devoted to the historical paradigm of formation and development of this category in certain spatial and temporal dimensions.

Key words: law, human rights, the genesis of human rights, norms tactic morality.

УДК 340.12

*Сергій Олександрович Сунєгін,
науковий співробітник
відділу теорії держави і права
Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України,
кандидат юридичних наук*

**ФУНКЦІЇ СУЧАСНОЇ ДЕРЖАВИ:
ПИТАННЯ АКСІОЛОГІЧНОГО ОСМИСЛЕННЯ**

У процесі реформування переважної більшості важливих сфер і галузей суспільного життя особливої уваги вимагає дослідження питань, пов'язаних з осмисленням природи, сутності та значення функцій сучасної держави. Адже як свідчать реалії сьогодення, яким би ліберально-демократичним не був устрій відповідної держави, якісне практичне здійснення останньою визначених функцій завжди залишатиметься якщо і не найважливішою, то, принаймні, однією з важливих і необхідних умов забезпечення як стабільного суспільного прогресу загалом, так і всебічного розвитку особистості зокрема. Визнання і констатація цього факту свідчить про необхідність дослідження багатьох складних питань, пов'язаних із належним забезпеченням змістовного елементу функцій сучасної держави.

Необхідно зазначити, що різноманітні аспекти функціонування держави вже стали предметом наукових пошуків багатьох вітчизняних і зарубіжних учених, серед яких: С. Бобровник, В. Волинець, Р. Волфф, О. Лощихін, Г. Мальцев, Л. Наливайко, Н. Оніщенко, Н. Пархоменко, А. Поляков, С. Сулашкін, Ю. Шемшученко та ін. Втім, складні та суперечливі реалії сучасного державно-правового розвитку вимагають здійснення певного переосмислення основних засад розвитку та удосконалення функцій сучасної держави, зокрема й у контексті ціннісної проблематики.

Метою цієї статті є визначення аксіологічних (ціннісних) засад формування і розвитку функцій сучасної держави, які нададуть можливість забезпечити ефективність або якість їх реалізації.

У сучасній науковій літературі при визначенні поняття «функції держави» дослідники здебільшого акцентують увагу на виокремленні основних напрямів її впливу на різноманітні сфери і галузі суспільного життя з метою забезпечення їх стабільного розвитку, а отже, і належного рівня законності та правопорядку в публічно-приватному житті. Цим підходом, безумовно, не обмежується вся палітра доктринальних визначень цього складного загальнотеоретичного поняття, яке може тлумачитися також, зокрема, через вираження сутності держави шляхом забезпечення системи відповідних соціальних інтересів, як засіб вирішення державою практичних завдань у процесі суспільного розвитку, як закріплені у законодавстві напрями її діяльності тощо.

Крім цього, аналіз юридичної літератури останніх двох десятиліть свідчить про застосування так званого інтегративного або системного підходу до розуміння поняття «функції держави», за допомогою якого науковці намагаються певною мірою поєднати найсуттєвіші, на їхню думку, ознаки або атрибути функцій сучасної держави як складного соціального організму, які раніше досліджувалися переважно в межах окремих підходів. Саме такий підхід застосовує, зокрема, В. Волинець. На думку вченого, «функції держави – це динамічна характеристика держави, об'єктивно необхідні, юридично визначені, забезпечені правом та наповнені соціально значущим змістом основні напрями діяльності держави, в

яких конкретизуються її цілі й завдання, відображаються її сутнісні характеристики» [1, с. 236]. Л. Наливайко вважає, що функції держави – це «об'єктивно необхідні, взаємопов'язані напрями та види її діяльності, спрямовані на реалізацію її завдань, досягнення відповідної мети в конкретних формах за допомогою спеціальних методів, які виражають сутність, соціальне призначення держави, роль та місце її в суспільстві на конкретному етапі розвитку» [2, с. 234]. О. Лоцихін під функціями держави розуміє «кардинальні напрями і види діяльності держави, зумовлені об'єктивними потребами суспільного розвитку, внутрішніми і зовнішніми завданнями, в яких виражаються і конкретизуються сутність та соціальне призначення держави» [3, с. 49]. На думку А. Полякова, функції держави – це «основні напрями її діяльності, спрямовані на підтримку власної системної цілісності» [4, с. 548].

Очевидно, що конкретний зміст основних напрямів діяльності держави (функцій держави) пов'язаний із практичною реалізацією величезного масиву повноважень, якими наділені відповідні органи державного управління. Інакше кажучи, лаконічна програмна формула поняття «функції держави» деталізується у процесі діяльності суб'єктів владних повноважень, за допомогою якої забезпечується необхідний нормативно-організуючий вплив на суспільство, а також реальне втілення у соціальне життя законності та правопорядку. Останнє впливає з того факту, що реалізація функцій держави здійснюється за допомогою діяльності системи уповноважених органів державного управління, внаслідок якої досягаються цілі та завдання держави, пов'язані з упорядкуванням суспільних відносин, забезпеченням умов для гармонійного розвитку особистості, охорони і захисту її прав, свобод та законних інтересів тощо. Водночас не можна змішувати поняття «функції держави» і «функції» або «повноваження державних органів», оскільки останні мають конкретний характер та спрямовані на вирішення чітко визначених цілей і завдань державного управління.

Так, наприклад, аксіоматичним слід визнати, що однією з основних функцій сучасної держави є економічна, яка спрямована на забезпечення стабільного функціонування та розвитку національної економіки. З цією метою кожна сучасна держава в особі уповноважених органів влади насамперед створює належну нормативно-правову базу функціонування економіки, зокрема забезпечує відповідний рівень антимонопольного регулювання з метою охорони та захисту прав і законних інтересів громадян як споживачів відповідної продукції (товарів, робіт та послуг). Крім цього, реалізація економічної функції сучасної держави передбачає також створення належних організаційних умов функціонування ринку праці (забезпечення зайнятості населення), здійснення стабілізуючого впливу держави на інфляційні процеси та збільшення доходів населення, проведення збалансованої грошово-кредитної політики, безпосередню участь органів державної влади у майнових відносинах тощо. Ці та інші складові економічної функції держави вирішуються шляхом діяльності відповідних органів державної влади, тобто використання ними своїх повноважень, закріплених у законодавстві (наприклад, в Україні такими органами є, зокрема, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Міністерство економічного розвитку і торгівлі України, Антимонопольний комітет України тощо).

Зрозуміло, що успішна реалізація економічної функції держави є можливою за умови забезпечення узгодженості її конкретного змісту з іншими функціями держави, які загалом становлять відповідну систему основних напрямів її діяльності, між елементами якої повинні бути забезпечені стабільні, міцні взаємозв'язки та взаємоузгодженість. У заявленому контексті виникає слушне запитання щодо шляхів забезпечення такої системної якості функцій сучасної держави, яка б надавала можливість втілити в соціальне життя стабільний правопорядок, який слід визнати одним із важливих показників високого рівня легітимності державної влади та її інститутів.

Слід зазначити, що будь-яка усвідомлена, осмислена людська діяльність починається із визначення її загальної мети, а також проміжних цілей її досягнення у межах конкретних параметрів. Усі вказані цілі мають визначений ціннісний вимір, який може мати важливе значення як для окремої особи, так і для групи осіб чи суспільства і держави загалом. Функції держави характеризують її діяльнісний аспект, зміст якого становлять відповідні державно-управлінські заходи, рішення, дії тощо, які спрямовані на досягнення певних цілей у межах ціннісної домінанти, визначеної, як правило, на конституційному рівні (наприклад, забезпечення прав і свобод людини як найвищої соціальної цінності в державі, забезпечення добробуту громадян).

Отже, основу функцій держави завжди становить ціннісна телеологічна домінанта, яка спрямовує державно-управлінську діяльність на досягнення конкретних цілей, в яких виражаються певні інтереси (особисті, групові, суспільні, національні або загальнодержавні). Відтак, державне управління, а отже, і функції держави – це сфера людської діяльності, на яку накладаються численні суб'єктивні або внутрішні (наприклад, мотиви, особисті якості, уподобання, світогляд тощо) та об'єктивні або зовнішні (наприклад, історично обумовлені особливості розвитку економіки, соціальної, адміністративно-політичної, культурної сфер життя суспільства) чинники, що визначають її конкретний характер. При цьому слід наголосити, що ціннісна телеологічна (цільова) домінанта функцій держави

є результатом багатовікового історичного соціокультурного розвитку народу і держави, яка його об'єднала та/або об'єднує в єдине ціле, і саме тому її не можна нав'язувати або механічно запозичувати з іншого досвіду державотворення.

Крім цього, здійснюючи функції, будь-яка держава формує відповідну систему цінностей, за допомогою якої вона повинна прагнути, з одного боку, консолідувати суспільство та забезпечити загальнонаціональні (державні) і суспільні інтереси, а з другого – створити необхідні умови для задоволення приватних інтересів, а також інтересів окремих соціальних груп.

Наведене означає, що аксіологічне осмислення функцій держави передбачає необхідність виявлення та пізнання не лише ціннісних аспектів діяльності держави як певної теоретико-прикладної конструкції, а й ціннісно-сміслових контекстів стабільного функціонування і розвитку суспільних відносин або будь-якої соціальної взаємодії взагалі, без правильного усвідомлення яких неможливо забезпечити ефективний, корисний вплив держави на суспільство та громадян. Між ціннісними характеристиками діяльності держави та ціннісно-смісловими орієнтирами будь-якої соціальної взаємодії існує органічний взаємозв'язок, оскільки у протилежному випадку, зокрема тоді, коли держава у процесі здійснення своїх функцій декларує одні цінності, а її фактична (практична) діяльність свідчить про домінування зовсім інших цінностей, суспільство та громадяни поступово дистанціюються від держави, починають постійно конфліктувати з нею, що, як свідчать історичні реалії, нерідко призводить до виникнення гострих соціальних потрясінь із трагічними наслідками.

Водночас потрібно зробити методологічно важливе застереження, яке полягає у тому, що діяльність держави, визначення її основних та другорядних напрямів, обрання відповідних форм і методів її нормативного закріплення та фактичного здійснення, як і будь-яка приватна соціальна взаємодія, безпосередньо засновуються на суб'єктивних або особистих ціннісних пріоритетах, які мають як внутрішнє джерело свого формування і розвитку (наприклад, совість), так і пов'язані з впливом на суб'єкта величезного масиву зовнішніх умов і обставин. Це, зі свого боку, означає, що аксіологічне осмислення функцій держави повинно починатися не так з дослідження тих соціальних цінностей, які формально визначають пріоритетні засади та напрями функціонування і розвитку відповідної сфери та галузі суспільного життя (наприклад, цінність економіки, політики, релігії тощо як предметного поля соціальної взаємодії, або задекларована цінність прав і свобод людини, її честі та гідності, життя і здоров'я), як із реально існуючої ціннісно-сміислової системи координат, фактично пануючої або домінуючої у суспільстві, правильне визначення якої пов'язане з комплексом відповідних соціокультурних чинників, які панують у соціумі (наприклад, ідеологічних, економічних, політичних, моральних, релігійних тощо).

Таким чином, замислимося над запитанням: що є визначальним та, водночас, реальним, а не формально задекларованим чинником у формуванні та розвитку будь-якої соціальної взаємодії в сучасних реаліях? Інакше кажучи, яка мотивація або який головний інтерес покладається в основу діяльності переважної більшості сучасних людей як на приватному, так і на публічному рівнях? Спробуємо відповісти на це запитання шляхом осмислення ціннісно-цивілізаційної парадигми, в якій функціонує переважна більшість сучасних суспільств та яка визначає напрями їхнього розвитку, зокрема глобалізаційного.

У заявленому контексті потрібно зазначити, що в умовах все більшого проникнення ліберальної ідеології фактично у всі сфери соціального життя основною рушійною силою майже будь-якої людської діяльності є матеріальний інтерес у всій багатоманітності його конкретного прояву. На думку автора, центральну формулу або основоположну ідею такого матеріального інтересу, який, беззаперечно, є головним і найбільш пріоритетним для переважної більшості сучасних індивідів, можна визначити так: «Сенс життя кожної людини ставить потреба отримати якомога більше матеріальних благ або ресурсів з метою забезпечення особистих задовольень, розваг і насолод». Саме на утвердження цієї ціннісно-сміислової парадигми суспільного життя у свідомості індивіда спрямовується переважна більшість сучасних інформаційних ресурсів, які прямо або опосередковано сприяють формуванню вказаної фундаментальної установки соціального розвитку.

Очевидно, що всебічне поширення подібної ціннісно-сміислової системи координат вже починає призводити до того, що суспільство поступово перетворюється на атомізовану сукупність індивідів, в якій останні функціонують не як взаємопов'язані та взаємозалежні особистості, які узгоджено працюють або здійснюють відповідну діяльність з метою забезпечення як колективних, зокрема національних, так і своїх приватних інтересів, а як конкуренти, які за наявності певних можливостей готові та здатні «переступити» через будь-що і будь-кого у битві за матеріальні блага й особисті задовольнення. За таких умов переважна більшість індивідів функціонують або здійснюють свою діяльність не на основі принципу «людина людині друг, товариш і брат», а принципу «людина людині вовк», тобто поступово формується так званий соціальний дарвінізм, відповідно до якого той суб'єкт, який є сильнішим, спритнішим, нахабним тощо, отримує більшість матеріальних благ і задовольень, а та особа,

яка з різних причин не може діяти у такий спосіб – сама винна у цьому, а тому їй можна і не надавати сторонньої допомоги. По суті така ціннісно-сміслова установка, яка дедалі міцніше закріплюється у свідомості людей в умовах панування ліберально-демократичної ідеології, фактично виправдовує та закріплює майнову нерівність, що слід визнати надзвичайно небезпечним чинником соціального розвитку.

У цих умовах будь-яка людська діяльність поступово перетворюється на суто прагматичний розрахунок, пов'язаний з отриманням особистої вигоди або користі, водночас як всі інші найважливіші аспекти або виміри такої діяльності, насамперед морального змісту, у різний спосіб виносяться за дужки, зокрема шляхом штучної підміни змісту основних моральних понять. У зв'язку з цим не випадковим видається той факт, що традиційна мораль суспільства, зміст якої засновується на багатовіковій історичній традиції соціального співжиття, перевіреної численними людськими поколіннями у різні часи на прикладах безлічі варіантів, у сучасних умовах все більше підміняється так званою «приватною», інституційною, пуританською або утилітарною мораллю, в якій будь-які «добрі» справи вимірюються критерієм їх конкретної корисності або вигоди для суб'єкта, який їх вчиняє або здійснює. У подібних сучасних «моральних» системах немає місця для самопожертви, самозречення заради допомоги іншій людині, для справжньої щедрості та милосердя, які визначають зміст християнської любові до ближнього. Останнє пов'язано з помилковою ціннісною установкою, згідно з якою людина завжди повинна спиратися лише на власні сили, самостійно вирішувати всі свої проблеми, передбачати можливі невдачі та не розраховувати на допомогу інших та їх добродійність, а якщо людина з різних причин потрапила у скрутне становище або зазнає певних страждань чи обмежень, то вона сама у цьому винна, оскільки проявила легковажність, недбалість, надмірну довіру до інших тощо. Незважаючи на те, що в цих нових «моральних» умовах на перший план виходять, здавалося б, такі важливі з погляду традиційної моралі якості людини, як самодисципліна, ощадливість, працьовитість, старанність, завзятість, обережність, суворість до себе та оточуючих тощо, їх основу становить не любов, а гордість та марнославство, що проявляється, зокрема, у хибній вихідній внутрішній установці індивіда, який вважає, що своїм успіхам він має завдячувати лише собі.

Так, цілком очевидно, що, наприклад, виконання відповідних службових або посадових обов'язків, особливо у таких важливих сферах, як медицина, освіта, державна служба, юриспруденція тощо, об'єктивно вимагає, щоб окрім, власне, матеріального інтересу відповідні суб'єкти мотивували свою діяльність та поведінку ще й певними моральними принципами та цінностями. Адже у протилежному випадку неможливо вести мову не лише про забезпечення суспільних та державних інтересів, а й переважної більшості інтересів приватних осіб, які мають невід'ємні права на належне виховання у дитинстві, на гарантовану якісну освіту, медичне обслуговування, отримання якісних адміністративних послуг тощо. Якщо моральні принципи відповідної соціальної діяльності відкидаються, нехтуються або заперечуються, то тоді ми вимушені змиритися, наприклад, із достатньо поширеною у наш час ситуацією, коли лікар заробляє на стражданнях або хворобах хворого і йому неважливо, вилікує він його, чи ні, оскільки він мотивує свою поведінку лише інтересом примноження особистого багатства; коли державний службовець та, скажімо, юрисконсульт заробляють на недостатній обізнаності пересічних громадян у багатоманітній «правовій матерії», внаслідок чого вони отримують можливість штучно затягувати процес надання ними відповідних послуг; коли особа, уповноважена на виконання конкретних функцій та завдань держави, використовує надані їй законні владні повноваження з метою особистого збагачення навіть ціною життя і здоров'я інших людей тощо. Це ж саме по суті стосується і тих багатьох випадків, коли, наприклад, багата або забезпечена значними матеріальними статками особа займається добродійністю не зі щирого релігійно-морального почуття загального обов'язку людини перед людиною, а з прагнення отримати певні особисті або матеріальні блага в майбутньому або на основі розуміння того, що заради соціальної злагоди та миру з бідними «необхідно ділитися».

У заявленому контексті потрібно констатувати, що будь-яка держава завжди уособлюється або, скажімо так, одухотворяється певними особистостями, які очолюють її найважливіші владні інститути або справляють суттєвий управлінський вплив на суспільство та виникаючі в ньому процеси. На це звертає увагу, зокрема, американський філософ Р. Волфф, який зазначає: «Держава – це група людей, яка здійснює управління, видає закони, керує соціальними процесами і виробляє правила для соціальних груп у межах визначеної території та кордонів» [5, с. 422].

Отже, можемо попередньо констатувати, що якість або ефективність здійснення функцій держави завжди безпосередньо залежить не від того, що декларується або заявляється у відповідних програмних документах, правових нормах, промовах державних діячів і політиків тощо, а від свідомості та волі конкретних осіб (людей, індивідів), рівня не лише їх правової обізнаності та галузевого професіоналізму, а й, насамперед, особливостей морального розвитку. Адже жодна особистість не народжується автоматично запрограмованою на добрі справи, внаслідок чого вона об'єктивно потребує проходження

складного виховного процесу, в основі якого перебувають моральні принципи та норми, за допомогою яких формується стійкий образ внутрішньої інтенції та зовнішньо вираженої поведінки людини, спрямованої на втілення і примноження добра в житті людей. Так, з моменту народження людини, в процесі її виховання та соціалізації, повинні бути створені всі необхідні умови для забезпечення усвідомлення і сприйняття нею, принаймні, основних моральних істин, які мають абсолютну, ідеальну природу (наприклад, не говори неправди, не ображай або не завдавай будь-якої шкоди іншому, не заздри, не бери чужого або того, що тобі не належить). Саме від того, наскільки суб'єкт усвідомить та сприйме першочергову важливість моральних засад функціонування та розвитку як суспільства загалом, так і будь-якої соціальної взаємодії зокрема, залежатиме наскільки корисними та необхідними будуть його вчинки, поведінка та діяльність, зокрема та діяльність, яка пов'язана з практичним виконанням завдань і функцій держави.

Загалом погоджуючись із тим, що функції держави – це система найважливіших напрямів, різновидів її діяльності, зміст яких обумовлюється багатьма об'єктивними та суб'єктивними чинниками, слід наголосити на тому, що конкретне змістовне насичення функцій держави залежить насамперед від тих ціннісно-сміслових установок, які фактично домінують у суспільстві, а отже, безпосередньо або опосередковано формують та спрямовують свідомість індивідів, зокрема тих численних суб'єктів, у повноваженнях яких об'єктивуються завдання та функції держави. Адже діяльність держави – це різновид соціальної діяльності, яка завжди здійснюється або об'єктивується у вчинках, діях та рішеннях конкретних індивідів, які організаційно об'єднуються у структурі апарату держави за відповідними критеріями.

Якщо, наприклад, звернутися до конституційних засад розвитку сучасних демократичних держав, то всі вони формально базуються на положенні про найвищу соціальну цінність людини, її прав, свобод та законних інтересів. Зокрема, ч. 2 ст. 3 Конституції України закріплює, що права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, а утвердження і забезпечення прав людини є головним обов'язком держави. Як бачимо, в чинній Конституції України, яка є основним нормативно-правовим фундаментом функціонування держави, проігноровані аспекти духовної орієнтації розвитку суспільства і громадян, які відіграють найважливішу роль у його консолідації. Адже в частині, яка визначає найвищі соціальні цінності, цей документ має явно виражений індивідуалістичний характер, оскільки в ній, зокрема, не відображені морально-духовні цінності українського народу. У зв'язку з цим, у науковій літературі все частіше акцентується увага на тому, що «не держава, а людина з її потребами та інтересами, правами і свободами повинна стати якісно новою метою процесів демократизації українського суспільства та визначати основний соціальний вектор у взаємовідносинах суспільства і держави, юридичних відносинах держави і громадян, функціонуванні правової системи, системи права і законодавства» [6, с. 243]. Подібна точка зору, на думку автора, є щонайменше спірною, що обумовлюється такими аргументами:

1) по-перше, слід зазначити, що подібні формулювання основної ціннісної домінанти є абстрактними або такими, що далеко не завжди знаходять своє фактичне підтвердження у реальному житті, оскільки людина з системою належних їй прав і свобод за таких умов розглядається як самоцінність, як раз і назавжди запрограмований на соціально корисну, правомірну діяльність індивід. Водночас реальне життя свідчить про зовсім протилежне: кожна особистість формується та розвивається протягом усього життя під впливом величезного масиву матеріальних і духовних чинників, за допомогою яких вона визначає свої життєві цілі та обирає відповідні засоби їх досягнення. При цьому обрання конкретних засобів досягнення цілей людських вчинків, поведінки та діяльності залежить від того, що виконує роль основної мотивації поведінки;

2) по-друге, очевидним є те, що у процесі здійснення функцій держави виникає необхідність забезпечення оптимального балансу або узгодженості між різноманітними, часто суперечливими інтересами особи, соціальних груп, суспільства та держави. При цьому потрібно визнати, що проблему забезпечення балансу або узгодженості інтересів (особистих та колективних, приватних і публічних) на практичному рівні неможливо вирішити один раз і назавжди, оскільки мінливий характер соціальної реальності свідчить про те, що на будь-які соціальні взаємовідносини або процеси впливає величезний масив неврахованих зовнішніх умов та підсвідомих мотивацій, які неможливо точно прорахувати та які здатні навіть повністю змінити запланований результат. Навіть закріплення у конституціях більшості сучасних демократичних держав принципу безумовного пріоритету індивідуальних інтересів над будь-якими колективними, що впливає, зокрема, з конституційного положення, згідно з яким людина, її права і свободи, життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека, є найвищими соціальними цінностями в державі, зовсім не означає, що, по-перше, у кожному окремому випадку такий пріоритет є необхідним та доцільним і, по-друге, його реально можливо забезпечити у конкретних умовах.

Якщо взяти до уваги особисті або індивідуальні інтереси (зокрема, їсти, одягатися, мати житло, відтворюватися, не хворіти, отримати освіту, творчо реалізовуватися тощо), то потрібно визнати, що зазначені інтереси є характерними як для соціальних груп, так і для суспільства загалом, але з тим єдиним застереженням, що їхнє усвідомлення в останньому випадку пов'язується із функціонуванням величезного масиву соціальних взаємозв'язків або суспільних відносин, якість якого безпосередньо впливає на реалізацію визначених особистих інтересів (наприклад, відчуття комфорту і безпеки особистого буття безпосередньо залежить від того, наскільки повно у відповідних соціальних групах зокрема та суспільстві загалом створені відповідні умови або механізми запобігання та мінімізації різних соціальних ризиків та загроз). З цього випливає, що колективні інтереси є необхідною передумовою забезпечення особистих інтересів, а отже, прав і свобод людини та громадянина, що свідчить про очевидну недоцільність нормативного закріплення безапеляційного примату останніх.

Якщо ж звернутися до поняття «інтерес держави», то потрібно констатувати, що його зміст становлять дещо відмінні від особистих, групових та суспільних інтересів пріоритети. Адже інтереси держави можна сформулювати, зокрема, як забезпечення територіальної цілісності та суверенітету державної влади, а також її легітимності; забезпечення стабільного, стійкого та прогресивного характеру розвитку інститутів держави і громадянського суспільства на засадах певного балансу традиціоналізму і модернізації тощо. Аксиоматичним слід визнати, що без їх реалізації держава як особлива, інституційно найвища політична організація суспільства може розпастися та зникнути. У зв'язку з цим виникає риторичне запитання: що буде з індивідом або людиною, з її особистими інтересами, правами і свободами, якщо держава розпадається, що, як свідчать історичні приклади, може відбуватися внаслідок дії різноманітних чинників? Очевидна відповідь на це запитання надає можливість стверджувати, що у держави як такої є невід'ємні інтереси, нехтування якими рано чи пізно призводить до зникнення держави, яка у процесі розпаду знищує всі інші інтереси, права і свободи, зокрема апологетів ліберальної доктрини суспільно-державного розвитку [7, с. 63–66].

Зазначене дає підстави зробити попередній висновок про те, що, з одного боку, необхідно завжди уникати догматичності, категоричності при встановленні примату одних інтересів над іншими, а з другого – забезпечення колективних, інституційних інтересів є необхідною та одночасно об'єктивною передумовою реалізації особистих інтересів, а відтак – прав і свобод громадян. Саме тому в процесі функціонування держави завжди виникає потреба у пошуку та встановленні оптимального балансу особистих, групових (колективних, суспільних) та державних інтересів, що свідчить про доцільність закріплення на конституційному рівні не однієї, а певної групи взаємообумовлених, органічно взаємопов'язаних між собою найвищих соціальних цінностей у державі.

Як вже попередньо зазначалося, основу сучасного розвитку демократичної, правової держави, зокрема її функцій, становить ліберальна ідеологія, за допомогою якої кожній людині у різний спосіб прищеплюється споживчий спосіб життя, який не має жодних об'єктивних обмежень. У таких умовах мірою якості життя стає рівень споживання різноманітних матеріальних благ, за допомогою яких можна задовольнити різноманітні особисті потреби. Відтак чим більше індивід споживає матеріальні блага та задовольняє на підставі цього свої особисті бажання, почуття, інстинкти, смаки тощо, тим більшою є його соціальна значущість та визнання з боку оточуючих. Як наслідок, формується новий тип особистості, який все більше відривається від конкретного багатоманітного соціокультурного контексту, за допомогою якого людина завжди здатна співвіднести себе з певною формою ідентичності (наприклад, національної, культурної, релігійної, моральної, правової тощо), розчиняючись при цьому у примітивних формах своєї біологічної природи, яка поступово поглинає її соціальний та духовний аспекти.

Зазначене підтверджують окремі наукові дослідження, у яких, зокрема, обґрунтовується думка, що ринково-ліберальна модель суспільного устрою змінила тип людини з соціального на економічний, навіть аномічний. Її мотиви вже не стримуються моральними нормами, вона втратила почуття обов'язку перед ближніми та почуття близькості і наступності, вона важко сприймає значущість інтересів інших людей, у неї атрофоване сприйняття страждань іншого і навіть цілих груп, вона не зацікавлена у спільній діяльності, спрямованій на досягнення соціального блага. На сьогодні кількість таких «вільних» індивідів зростає, а тому відбувається відчуження цілих груп від суспільства.

Стосовно моральних понять, зокрема, таких як дружба, любов, милосердя, совість, взаємодопомога, безкорисливість, толерантність тощо, то всі вони втрачають статус самоцінностей і перетворюються на споживчі речі, які повинні приносити задоволення і не потребувати при цьому жодних особливих зусиль, а якщо вони вимагають таких зусиль, тоді ставиться під сумнів їх ціннісний статус. Такий нормативний релятивізм є характерним для суспільства споживання, капіталістичний устрій якого нав'язує індивідуалізм та дух конкуренції, атомізує, роз'єднуючи, а не об'єднуючи суб'єктів на спільні дії, підштовхуючи їх до зради інших заради особистих інтересів [8, с. 25].

Очевидно, що в умовах, коли у зв'язку з майже тотальним розповсюдженням культу матеріального споживання переважна більшість індивідів фактично розчинила свої духовні та соціальні потреби у примітивному біологічному рівні свого існування, неможливо вести мову про реальність розвитку або удосконалення відповідної сфери або галузі соціальної діяльності, зокрема тієї, яка пов'язана з державно-управлінським впливом на суспільство, в якому реалізуються завдання і функції держави. Значене безпосередньо впливає з того, що ліберальна ідеологія руйнує традиційні моральні, духовні засади розвитку людини, підмінюючи їх справжній зміст сурогатом псевдоморальних норм. При цьому традиційні морально-духовні цінності розвитку людини і суспільства, накопичені в результаті складного багатомірного розвитку людства, мають першочергове значення для забезпечення найвищої якості або ефективності результатів будь-якої діяльності, а особливо державно-владної, реалізація якої об'єктивно передбачає можливість нав'язування волі посадових осіб державних органів, зокрема за допомогою примусових засобів. У зв'язку з цим потрібно наголосити, що належний професіоналізм державно-управлінських кадрів ще не гарантує їх ефективної, корисної діяльності на благо людини, суспільства і держави, оскільки формальний професіоналізм без морального компонента перетворюється у бюрократизм і чиновницьке свавілля, завуальовано прикрите під добрі наміри, гарні промови, вирвані з контексту правові норми тощо. До того ж високий рівень моральної свідомості суб'єктів державно-управлінської діяльності є запорукою підвищення їх професіоналізму та компетенції, що впливає із морального обов'язку самовдосконалення людини, зокрема професійного.

Таким чином, у заявленому контексті слід погодитися з думкою Г. Мальцева, який зазначає, що у будь-якому випадку держава не може існувати поза моральним середовищем, оскільки вона є суб'єктом морально-політичних відносин; дії держави оцінюються відповідно до моральних критеріїв як моральні або аморальні; всі державні дії, незалежно від їх моральної оцінки, можуть отримати й отримують правову форму [9, с. 310].

Отже, якщо в основу функціонування та розвитку суспільства і держави закладена ліберальна ідеологія, правильність, корисність і пріоритетність якої пропагується всіма можливими засобами, то це означає, що переважна більшість індивідів, зокрема тих, які обіймають відповідні посади в органах публічної влади, здійснюватимуть свою діяльність відповідно до усвідомлених та особисто сприйнятих ними так званих ліберальних цінностей суспільного життя, тобто керуючись лише егоїстичними намірами. Беручи до уваги те, що основу ліберальних цінностей становлять права і свободи людини, зведені у ранг абсолютної цінності та самоцілі, функціонування держави не може забезпечити реальність досягнення чи хоча б наближення до реалізації головної мети існування держави як такої – доповнення моральної, духовної недосконалості людини, її об'єктивної неспроможності керувати своїми вчинками, поведінкою та діяльністю за власною совістю, вільно та відповідально, без зовнішнього управління, контролю та примусу [10, с. 333–349, 431–439].

Враховуючи все наведене вище, можемо зробити такі висновки:

1. Сучасні реалії вимагають переосмислення оцінок функціональної характеристики держави шляхом зміщення акцентів з розгляду їх зовнішньої атрибутики (наприклад, опис відповідних напрямів діяльності держави, визначення концептуальних шляхів розвитку й удосконалення функцій держави тощо) на суб'єктний, внутрішньо-змістовний рівень їх здійснення, тобто на ціннісно-смыслову систему координат, яка панує у суспільстві та якою керуються безпосередні суб'єкти здійснення функцій держави.

2. Незважаючи на те, що здійснення функцій держави регламентується за допомогою права, його норм і принципів, не всі аспекти конкретних напрямів діяльності держави можуть бути врегульовані правом. Останнє пов'язано з тим, що здійснення державної влади, а відтак і функцій держави, завжди відбувається шляхом волевиявлення конкретних суб'єктів, що об'єктивно не піддається всеохоплюючому правовому контролю. У зв'язку з цим невинуватою слід визнати постановку питання про повне підкорення держави праву, оскільки завжди були і залишатимуться у майбутньому системні хвороби державного апарату (наприклад, бюрократизм, корупція, службові проступки і злочини тощо), які пов'язані насамперед із низькою моральною свідомістю осіб, уповноважених на виконання завдань і функцій держави, а отже, з падінням авторитету морально-релігійних принципів організації суспільного життя та втратою ними у зв'язку з цим свого справжнього регулятивного потенціалу. Крім того, немає жодної необхідності підлаштовувати державу, зокрема, її діяльність лише під правове регулювання, оскільки реалізація функцій держави неможлива без адміністративного, законодавчого, судового розсуду, без необхідності оперативного випереджати правове регулювання нових суспільних відносин, а отже, без дії або належного впливу таких соціальних регуляторів, як мораль, релігія, традиції тощо. Навпаки, надмірне захоплення правом у процесі здійснення функцій держави зазвичай призводить до посилення бюрократизму, одним із проявів яких є гіпертрофований формалізм, коли, наприклад, за кожним приводом складається інструкція, виписується припис, видається наказ тощо.

3. Основоположними цінностями функцій держави є насамперед відповідні норми та принципи традиційної моралі, за допомогою яких відповідна діяльність держави в особі уповноважених органів державної влади не може обмежуватися лише утилітарними прагненнями, не кажучи вже про суто особисті інтереси конкретних посадових осіб державних органів, а спрямовується на створення міцних солідарних засад розвитку будь-якої соціальної взаємодії, завдяки яким загальний успіх стає необхідною передумовою або обов'язковою умовою досягнення особистого блага та щастя. Якщо ж взяти за основу пануючу на сьогодні в демократичних державах так звану «ліберальну моральну систему» або утилітарну мораль, то будь-яка діяльність неминуче вступить у непримиренну суперечність із сутністю людської культури, яка історично сформувалася та розвивалася саме на солідарних засадах взаємодопомоги, взаємної турботи осіб у межах сім'ї, громади, поселення, міста, інститутів громадянського суспільства та держави. Утилітарна мораль не може і не повинна бути надійною основою будь-якої людської діяльності, оскільки обмеження моральних норм певним прагматичним розрахунком на кшталт підвищення ділової репутації особи або досягнення економічного успіху неминуче призведе до підміни змісту традиційних моральних цінностей визначеними бутафорними конструкціями і, як наслідок, до симуляції або імітації моральної поведінки, тобто у кращому разі лише до зовнішньої видимості моральної чесноти, за допомогою якої можна досягти бажаного результату.

4. Навіть якщо держава формально проголошує та нормативно (юридично) закріплює ціннісний або ідеологічний плюралізм, її діяльність, виражена або об'єктивована у повноваженнях органів державної влади та їх посадових осіб, завжди зорієнтована на конкретно-визначену систему цінностей, які мають нерозривний об'єктивно-суб'єктивний вимір. Це означає, що цінність будь-якої предметної діяльності, зокрема функцій держави, повинна осмислюватися або досліджуватися через аналіз тих суб'єктивних ціннісних пріоритетів, які спрямовують та визначають людські дії, вчинки, поведінку загалом. Адже будь-яка соціальна діяльність, зокрема й державно-управлінська, об'єктивно передбачає морально-духовний пласт, який вимагає від суб'єкта її здійснення, тобто людини, виходити за межі того, що формально вимагається, межі особистісного, удосконалюючи тим самим свою внутрішню індивідуальність.

5. Незважаючи на те, що розумові здібності, освіта і професійний досвід становлять фундамент здійснення будь-якої інтелектуальної діяльності, особливо тієї, яка пов'язана з виконанням завдань і функцій держави, а також визначають широту і глибину відповідного пізнавального інтересу, вони можуть проявлятися лише через стан внутрішнього, морально-духовного світу людини, який повинен бути на високому рівні, що забезпечує можливість індивіда виходити за межі самого себе, свого життя та інтересів, тобто звичайних меж своєї особистості. Саме внутрішня моральна інтенція надає справжнє значення, позитивну якість та найвищу вартість іншим людським якостям і соціальним цінностям, зокрема, розуму, таланту, здібностям, волі, науці, мистецтву, промисловості тощо, спрямовуючи їх на досягнення певного ідеалу чи абсолютного призначення. У протилежному випадку особа, уповноважена на виконання функцій держави, професійно використовуватиме визначені у законодавстві владні повноваження лише з метою задоволення особистих інтересів, прив'язаних здебільшого до її біологічної природи.

Використані джерела

1. *Волинець В. В.* Функції сучасної держави: теоретико-правові проблеми : монографія / В. В. Волинець. – Київ : Логос, 2012. – 512 с.
2. *Наливайко Л. Р.* Державний лад України: теоретико-правова модель : монографія / Л. Р. Наливайко. – Харків: Право, 2009. – 600 с.
3. *Лощихін О. М.* Функції сучасної держави: нарис юридичної теорії : монографія / О. М. Лощихін. – Київ : Логос, 2013. – 228 с.
4. *Поляков А. В.* Общая теория права: проблемы интерпретации в контексте коммуникативного подхода : курс лекций / А. В. Поляков. – СПб. : Издательский дом Санкт-Петербургского гос. ун-та, 2004. – 864 с.
5. *Wolff R. P.* About Philosophy / R. P. Wolff. – 4th ed. – Upper Saddle River : Prentice Hall, 1989. – 500 p.
6. *Берега В. О.* Перспективи політичної соціалізації особистості в контексті демократичного розвитку українського суспільства / В. О. Берега // Гілея: науковий вісник. – 2015. – Вип. 94. – С. 242–247.
7. *Сулашкін С. С.* Системная методология проектирования государственно-управленческих решений (государственных политик) / С. С. Сулашкін // Контуры глобальных трансформаций: политика, экономика, право. – 2008. – Т. 1. – № 5. – С. 57–80.
8. *Вотинцева Н. Н.* Культура потребления и реклама : монография / Н. Н. Вотинцева, А. Н. Ильин. – Пермь : ПИЭФ, 2014. – 132 с.
9. *Мальцев Г. В.* Нравственные основания права : монография / Г. В. Мальцев. – Изд. 2-е. – М. : Изд-во СГУ, 2009. – 552 с.
10. *Осипян Б. А.* Дух правометрии или основание межеврологии права : монография / Б. А. Осипян. – М. : Юрлитинформ, 2009. – 656 с.

Сунегін С. О. Функції сучасної держави: питання аксіологічного осмислення

Стаття порушує питання необхідності переосмислення сучасної парадигми дослідження аксіологічного виміру функцій держави. Зазначається, що аксіологічне осмислення функцій держави повинно починатися не так з дослідження тих соціальних цінностей, які формально визначають пріоритетні засади та напрями функціонування і розвитку відповідної сфери та галузі суспільного життя (наприклад, цінність економіки, політики, релігії тощо як предметного поля соціальної взаємодії), як із реально існуючої ціннісно-сислової системи координат, фактично пануючої або домінуючої у суспільстві, правильне визначення якої пов'язане з комплексом відповідних соціокультурних чинників, які панують у соціумі (наприклад, ідеологічних, економічних, політичних, моральних, релігійних тощо). Робиться висновок, що цінність будь-якої предметної діяльності, зокрема функцій держави, повинна осмислюватися або досліджуватися через аналіз тих суб'єктивних ціннісних пріоритетів, які спрямовують і визначають людські дії, вчинки, поведінку загалом. Навіть якщо держава формально проголошує та нормативно (юридично) закріплює ціннісний або ідеологічний плюралізм, її діяльність, виражена або об'єктивована у повноваженнях органів державної влади та їх посадових осіб, завжди зорієнтована на конкретно-визначену систему цінностей, які мають нерозривний об'єктивно-суб'єктивний вимір.

Ключові слова: держава, функції держави, право, свобода, інтереси, цінності, мораль, лібералізм.

Сунегин С. А. Функции современного государства: вопросы аксиологического осмысления

Статья поднимает вопрос необходимости переосмысления современной парадигмы исследования аксиологического измерения функций государства. Указывается, что аксиологическое осмысление функций государства не должно ограничиваться исследованием только тех социальных ценностей, которые формально определяют приоритеты и направления функционирования и развития соответствующей сферы общественной жизни (например, ценность экономики, политики, религии и так далее, как предметного поля социального взаимодействия). Функции государства необходимо исследовать в первую очередь в контексте ценностно-смысловой системы координат, фактически господствующей или доминирующей в обществе, правильное понимание которой связано с комплексом соответствующих социокультурных факторов, функционирующих в обществе (например, идеологических, экономических, политических, нравственных, религиозных и так далее). В результате исследования автор резюмирует, что ценность любой предметной деятельности, в том числе функций государства, необходимо осмысливать или изучать посредством анализа тех субъективных ценностных приоритетов, которые направляют и определяют человеческие действия, поступки, поведение в целом. Даже если государство формально провозглашает и нормативно (юридически) закрепляет ценностный или идеологический плюрализм, его деятельность, выраженная или объективированная в полномочиях органов государственной власти и их должностных лиц, всегда ориентирована на конкретно-определенную систему ценностей, имеющих неразрывное объективно-субъективное измерение.

Ключевые слова: государство, функции государства, право, свобода, интересы, ценности, мораль, либерализм.

Sunegin S. The functions of the modern state: questions of axiological reflection

The article raises the question of the need to rethink the modern paradigm of investigating the axiological measurement of state functions. It is pointed out that the axiological interpretation of the functions of the state should not be limited to the study of only those social values that formally determine the priorities and directions of the functioning and development of the relevant sphere of social life (for example, the value of the economy, politics, religion, etc., as the subject field of social interaction). The functions of the state must be investigated first of all in the context of the value-semantic coordinate system, that actually rules or dominates among people, the correct understanding of which is connected with a complex of relevant socio-cultural factors, that operate in society (for example, ideological, economic, political, moral, religious and so on). As a result of the research, the author concludes that the value of any object-related activity, including the functions of the state, must be comprehended or studied through the analysis of those subjective value priorities, which direct and determine human actions, deals, behavior in general. Even if the state formally proclaims and normatively (legally) establishes value or ideological pluralism, its activity, expressed or objectified in the powers of state authorities and their officials, is always oriented towards a specific definite system of values that have an indissoluble objective-subjective dimension.

Key words: state, functions of the state, law, liberty, interests, values, moral, liberalism.

УДК 378.340.1

*Ольга Олексіївна Старицька,
доцент кафедри теорії держави та права
Національної академії внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук*

ОСОБЛИВОСТІ ІДЕЇ ЛЮДИНОЦЕНТРИЗМУ У СФЕРІ ЮВЕНАЛЬНОГО ПРАВА

Історичні процеси розвитку держави та права завжди тісно перепліталися із проблемою взаємовідносин із людиною, оскільки остання безпосередньо впливає на формування, функціонування та розвиток перших. При цьому на ранніх етапах розвитку правової думки домінуючим вектором була ідея державоцентристського спрямування. Відтак саме держава встановлювала, санкціонувала та втілювала у життя норми людської поведінки, переважно використовуючи засоби примусового характеру. Водночас право розглядалося лише як зовнішній регулятор суспільних відносин, а сама людина була щодо нього спостерігачем (позбавленим можливості творити та впливати на нього) й виконавцем.

Варто також наголосити на тому, що класичні течії природного права розмежовували особистість та право, стверджуючи, що останнє є явищем природнім, яке передує існуванню людини та не є залежним від неї. І лише згодом ідея комунікації між людиною та правом знайшла своє відображення у